

УДК 811.161.2'35'342'373.6'25-111.Франко:82-92(438)

ІВАН ФРАНКО ПРО ПРАВОПИСНУ СИСТЕМУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ШПАЛЬТАХ ПОЛЬСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ (ПЕРЕКЛАДИ ГАЗЕТНИХ СТАТЕЙ ТА ЗАМІТОК)

Ірина Капанайко

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
вул. Івана Франка, 24, Дрогобич 82100, Україна,
e-mail: karanajiko@yahoo.com*

Розглянуто погляди І. Франка на проблему встановлення правописної системи української мови в польських часописах. Зроблено переклад польськомовних статей та заміток І. Франка зазначеної тематики, тому на матеріалі публікацій письменника розкрито тогочасні мовні проблеми в житті українців та показано чітку позицію публіциста у дискусії щодо правопису.

Ключові слова: правопис, фонетика, етимологія, москвофіли, народовці, дискусія, періодика.

Участь І. Франка в іншомовних виданнях, зокрема періодиці, була органічною частиною його наукової та журналістської творчості. Різними мовами він утверджував серед чужинців українську ідентичність та самобутність рідного слова. Публікації письменника на шпальтах польських часописів про розвиток української мови є настільки значними та важливими у процесі становлення літературної мови, що й до тепер не отримали повної характеристики й оцінки в науці. Франко відчував органічну єдність зі своїм народом і його мовою. Мислив уже тоді Каменяр соборницькими категоріями і вказував, зокрема, що мовні форми і наддніпрянські, і галицькі – це спільне надбання української нації. Зрозуміло, що статті І. Франка в багатьох закордонних виданнях були мостами інтернаціонального і культурного єднання, засобом входження української літератури, художньої критики в систему світового літературного процесу, а матеріали мовознавчої тематики звісно ж відіграють у ньому безпосередню роль. Однак дослідники упустили цей яскравий момент у публіцистичній спадщині І. Франка. Тому така плідна праця журналіста на ниві мовознавства вимагає ретельного аналізу, особливо якщо ця тема попередньо не була належно висвітлена.

Сам письменник логічно оцінював свою публіцистичну діяльність у польському таборі. Він, за переказом журналіста з газети “Хлібороб”, заявляв перед народом: “Мені особисто робили закид ще, і то навіть русини (в “Ділі”), що мої руські кості поросли польським м’ясом. А то тому, що я мусив пристати до редакції польської газети “Kurjer Lwowski”. Але я по совісті скажу, що я й там служив і служу тій самій хлопській справі і можу сказати, що не одно я через ту газету вже перевів. Навіть наші селяни можуть посвідчити, що за мене в “Kurjer Lwowski” виведені були на світ такі кривди, котрих не хотіли містити руські газети у Львові” [Франко І. Документи і матеріали. 1856–1965. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 168.].

Дописувати до польських видань І. Франко почав ще у 1878 році. Це були такі видання, як “Prasa” (Львів), “Prawda” (Варшава), “Kraj” (СПб.), “Przegląd Społeczny” (Львів). Але найтривалішою була його праця у газеті “Kurjer Lwowski”. (Як писав І. Франко в автобіографічних публікаціях, він співпрацював водночас і в інших польських виданнях –

це “Kurjer Warszawski”, “Głos”, “Ruch” тощо). Перейти працювати сюди І. Франка змусили обставини, коли після конфлікту із лідерами народовського руху він втратив роботу в “Зорі” За підрахунками М. Мороза, письменник надрукував тут близько 900 публікацій, різних за жанрами, за проблематикою, були тут і його художні твори (“Яць Зелепуга”, “Панталаха”, “Маніпулянтка” тощо). Отже, його статті про розвиток та статус української мови – це лише невеличка частина величезного журналістського доробку І. Франка у газеті “Kurjer Lwowski”. Працював І. Франко тут до травня 1897 року, бо після появи його статті “Поет зради” у віденській газеті “Die Zeit” він був змушений піти з редакції часопису.

Тільки переслідуванням цензури, хоч і не такої жорстокої, як російська часів В. Г. Бєлінського та М. Г. Чернишевського, можна пояснити той факт, що низку статей 70–80-х років XIX ст. у польськомовній періодиці І. Франко був змушений друкувати без підпису або використовувати псевдоніми чи криптоніми. Правда, у публіцистичній діяльності письменника брак його підпису переслідуванням цензури можна пояснити в невеликій кількості статей. Важливу роль відіграла практика тодішньої журналістики, згідно з якою статті в газетах і журналах друкували анонімно, особливо це стосувалося закордонних та іншомовних видань. У публіцистичній діяльності І. Франка головною причиною того, що письменник підписував свої статті псевдонімами та криптонімами було й те, що він намагався приховати своє, відоме в той час, прізвище, хотів зберегти своє інкогніто. Дослідивши статті мовознавчої тематики у польській пресі, подаємо перелік псевдонімів та криптонімів письменника, спираючись на дослідження проблеми атрибуції творів І. Франка О. М. Мороза. Але звернімо увагу на те, що абсолютна більшість газетних статей та заміток надрукована без підпису автора.

Iw. Fr. – найчастіше зустрічаємо у львівській газеті “Kurjer Lwowski”, а також варшавській “Ruch”.

I. F. – І. Франко використовував у петербурзькому часописі “Крај” (певну кількість статей письменник підписав Iw. Franko або Iwan Franko; він вважав цю газету демократичною, тому саме у цій пресі висловлював досить гострі та полемічні погляди на мовну ситуацію в Україні, про це у наступних розділах повідомляємо конкретніше; прізвищем Iwan Franko підписав статті й у львівській газеті “Przegląd społeczny”).

J. F. – криптонім письменника у львівській газеті “Ziarno”.

Мугоп – псевдонім І. Франка у варшавській “Prawdi”.

У часописах виявлено не так уже й багато статей, спеціально присвячених проблемі української мови. Проте думки про свої лінгвістичні ідеї І. Франко щедро розсипав у багатьох статтях та замітках, у яких аналізував справи та події в галузі історії, літературознавства, культури, психології творчості, мистецтвознавства, філософії та навіть економіки. Пропонуємо переклади польськомовних публікацій І. Франка, які стосуються проблеми вноормування правописної системи української мови.

Справа українського правопису

(“Kurjer Lwowski”. 1892. № 152. 1. VI. S. 2–3. Без підп.)

25 травня у краєвій шкільній раді під керівництвом віце-президента цієї ж ради відбулося засідання у справі українського правопису в галицьких школах. Участь у цих зборах, окрім шкільних інспекторів, взяли такі запрошені: д-р Омелян Огоновський, професор університету у Львові, д-р Степан Смаль-Стоцький, професор університету у Чернівцях, отець Олексій Торонський, Анатоль Вахнянин, Констянтин Лучаковський, Іван Верхратський та Іларіон Огоновський, професори академічного університету у Львові, Теофіл Грушкевич, професор другої гімназії у Львові, Омелян Партицький, вчитель місь-

кого вчительського семінару у Львові. Запрошений також й Олександр Барвінський, вчитель цього ж семінару, не зміг прибути на засідання через заняття у Відні, однак надіслав лист, у якому підтримує запровадження фонетичного правопису.

Збори розпочав віце-президент Бобринський передмовою і висловився, що для шкільної влади не є байдужою річчю, чи певний правопис, який вживається у школі, ускладнює або полегшує вивчення мови; шкільна влада повинна прагнути, аби правопис був якнайпростіший, однак ця причина не є вирішальною. У справі такого характеру шкільна влада не може брати ініціативу та випереджати письменство, не можна наражатися на те, щоб школі та молоді нав'язувати правопис, який не приймає письменство й література. Саме тому шкільна рада прийняла для руських шкіл правопис, який в 1848 р. сформулювали Русини, та зберігає його в школах дотепер, хоча ясно розуміє її недосконалість. З огляду на часті домагання осіб із вчительких кіл, аби цей правопис спростити у напрямку фонетичному, чинила шкільна рада дотепер пасивно та майже витривало, бо не мала певності, що ці голоси та вимоги є бажанням загалу або, принаймні, більшості освічених верств руського суспільства.

Теперішня анкета не вийшла з ініціативи шкільної краювої ради. Зумовила до неї заява відділу Товариства ім. Шевченка у Львові 25 грудня 1891 р., представлена міністерству освіти у Відні, домагаючись запровадження фонетичного правопису. Цю заяву міністр переслав шкільній раді для звіту. Шкільна рада звернулася до всіх вчителів середніх шкіл та вчительських семінарій, навчаючих руської мови, із запитанням: “чи теперішній руський правопис, який вживається у школах, вважають відповідним, чи також визнають його зміну у напрямку фонетичного...”. На таке питання отримала ряд думок, із яких переконалася, що три чверті вчителів виступили за впровадження фонетики, а одна четверта частина – за затримання дотеперішнього правопису.

Маючи перед собою голоси переважної більшості вчителства, звернулася шкільна рада до двох професорів руської мови та літератури в університетах у Львові і Чернівцях, Омеляна Огоновського та Степана Смаль-Стоцького.

Обидва підтримали запровадження *фонетичного* правопису і запропонували його детальне формування. Ці пропозиції прийняла анкета та ухвалила також одногolosно друкувати у шкільних підручниках алфавіт кирилицею з відповідними церковнослов'янськими текстами, щоб учні могли читати молитви і літургічні книги.

Рішення щодо окремих пунктів реформи проголосили одногolosно або переважно більшістю голосів проти трьох.

Для москвофільської партії ця постанова анкети є жахливим злочином, зрадою “дотеперішнього 1000-літнього історичного етимологічного правопису”, цього й справді можна було сподіватися. Варто зазначити, що “1000-літній історичний” руський правопис є такою ж байкою та безглуздою наукою, як і “один руський народ від Тиси до Камчатки”, або як одна руська мова від св. Кирила до Гоголя та Шевченка. В руському правописі, так само як і в руській мові, можемо простежити зміни і розвиток у напрямку спрощення та пристосування до фонетичних властивостей мови. Кожен вік, кожен період літератури має свій властивий правопис, менш або більш послідовний і характерний. Знають дуже добре це бібліографи та палеографи, котрі відповідно до цих властивостей зуміють визначити вік даного рукопису або друку. Отже, балаканина про якийсь однолітній руський правопис є таким собі базіканням, тільки баламученням простаків, і тому пошана належить анкеті, що постановила вже нарешті завершити хаос та запровадити спрощений правопис, прилаштований до теперішньої живої руської мови.

Галицька Русь у своєму антифонетичному формулярі радить інституціям руських товариств, супротивним правописній реформі, відрядити депутатство прямо до цісаря та просити його про інтервенцію у цю справу, одночасно виражаючи супозицію, що на чолі цього депутатства стоїть митрополія, стоять біскупи. Однак, гадаємо, що це страхи на Ляхи, бо з огляду на незаперечний факт, все ж ідея реформи руського правопису вийшла з лона самих Русинів, боротьба проти цієї реформи є руською партійною боротьбою, а втягування особи цісаря у цю боротьбу є такою дитячою недоречністю, що, хто як хто, а русини добре поміркували, перш ніж наважитись на щось подібне.

(Ruch. 1887. №7. 1. IV. S. 222 – 223. Підп.: I. Fr.)¹

Хто читав останніми днями руську пресу т. зв. москвофільського характеру, міг подумати, що Галицька Русь є напередодні татарського нападу, такий крик і гвалт лунав зі шпальт тих менш або більш шановних органів. Ні менше, ні більше, тільки традиція тисячолітньої історії, прив'язаність до національної церкви, моральність та освіта народу, – одним словом, корінний капітал руської національності був під загрозою. І через кого? Ні через турків, ні через татар, навіть ні через ляхів цього разу, але через міністра освіти та д-ра Гаутча. Цей міністр, отримавши, як сам пише, меморіал у справі руського правопису, вислав до галицьких та буковинських шкільних подоїв запитання: чи не добре було б теперішній правописний хаос замінити фонетичним правописом, прийнятим у такій капітальній праці, як словник Желехівського? Отже, це запитання, і не більше, зробило великий галас на нашій святій Русі. Чинником, якому йдеться про збереження бодай фіктивного мосту між малоруською мовою та великоруською і про підтримання давно виголошеного та осміяного принципу, що Русь одна від Тиси до Камчатки, й там є лише одна мова, але дві вимови (великоруська та малоруська), і що та відмінність цілком зникає на історичному ґрунті, є тисячолітній (?) правопис, спрямований не до освіти і піднесення руського народу в Галичині, а до присвоєння його якою-небудь ціною на російське копито; просте запитання міністра, яке стосується фонетики, спричинило великий шум у вухах та подвоєння в очах. Причулися їм всякі нігілізми та архаїзми, бо фонетичний правопис називається у них нігілістичним і за декілька років дійшло до того, що навіть Огоновського “Studien auf dem Gebiete der ruthenischeu Sprache”, в якому руські слова, написані чисто фонетичним правописом (сербським, чи, який у нас не зовсім правильний²), драгоманівкою, де використовується латинський j, названо “нігілістичною граматиною”. Прибачилися їм латинські літери і почали дзвонити в гвалт та апелювати до митрополії, щоб вона, встановлена для збереження віри на Русі, стерегла цю догму про “історичний правопис”. Тим часом крик виявився зовсім безпідставним. Буковинська шкільна рада поодинокі запитувала думку компетентних русинів – не відомо, з яким результатом. Однак галицька шкільна рада скли-

¹ Цю ж проблему І. Франко аналогічно описав у замітці на сторінках газети “Kraj” (“Краї”). 1887. № 16, 17(29). IV. S. 8), лише додав такий висновок: “Головний представник руського мовознавства у Галичині, проф. О. Огоновський, котрого граматичні праці користуються якнайбільш фонетичним правописом, висловився за затримання у школах того, що прагне ліквідувати в науці, таким чином виразно освідчив роздвоєння між школою та наукою”.

² Не зовсім правильний, бо власне цим правописом розпочалося відродження руської літератури в Галичині, писав ним М. Шашкевич ще в 1833 р., вжив його в одному вірші Й. Левицький, автор визначної руської граматики в 1841 р.

кала комісію з найвидатніших руських професорів для наради у цій справі, і комісія – з невідомих причин – підтримала тепе-рішній правописний хаос в руських шкільних книгах. Кажу ж, не вистачить мого простого розуму, аби збагнути ті педагогічні чи дипломатичні причини, через які комісія висловилася проти фонетичного правопису. Допоки не будуть публічно з'ясовані її мотиви, залишаюся при думці, що вчинила це зі страху перед криком москвофільської преси і через втручання метрополії в справу навчання руської мови та руського правопису. Бідна та руська наука!

У справі руського правопису

(“Kurjer Lwowski”. 1892. № 43. 12.11. S. 8. 3–4. Без підп.)

“Галицькая Русь” у своєму 24 номері знову вдарила на сполох, доводячи до публічного відома петицію тов. ім. Шевченка на адрес міністерства освіти, домагаючись запровадження фонетичного правопису для руської мови в усіх школах, де навчання цієї мови є обов'язковим. Цю петицію міністерство відіслало шкільній краєвій Раді, але та відіслала її до дирекції середніх шкіл, вимагаючи аналізу цієї проблеми та оголошення анкети, яка має зайнятися ґрунтовним вивченням питання. “Галицькая Русь” закликає москвофільські товариства “Руську Матицю” і “Руську Раду”, а також всіх руських патріотів, щоб протестували проти фонетичного правопису. Ми готові на межі ХІХвіку мати на святій Русі формальну війну або навіть революцію з приводу кількох літер, котрі або загалом не вимовляються, або є зайвими.

Справа встановлення руського правопису

(“Kurjer Lwowski”. 1888. № 3, 3.1. S. 8. Без підп.)

Вибрана в Чернівцях комісія для оцінки пропозиції щодо запровадження в шкільному навчанні руської мови фонетичного правопису вже закінчила свою працю. Більшість комісії висловилися за збереження етимологічного правопису, проте меншість опрацювала окреме положення для захисту фонетичного правопису. Обидві позиції вже запропоновано міністерству освіти для кінцевого рішення.

Фонетика у русинів

(“Kurjer Lwowski”. 1892. № 48. 17. 11. S. 3–4. Без підп.)

З приводу заходів деяких русинів, метою яких є впровадження фонетичного правопису в руських шкільних книгах, відбулися таємні наради найвизначніших руських народовців. На зборах ухвалено, як довідуємося, підтримати цю вимогу. Всупереч фонетиці в школах мали висловитися проф. др. Омелян Огоновський, п. Вахнянин і Кость Левицький. “Галицькая Русь”, повідомляючи про це зібрання, виступила знову проти фонетики, котра, на її думку, є нічим іншим, як лише новою польською інтригою на загибель Русі. Але ж зібрання та постанови народовців, про які “Галицькая Русь” довідується швидше, ніж польська преса, не є жодною польською інтригою, а те, що значна кількість руського вчителства давно домагається запровадження фонетичного правопису з чисто педагогічних та дидактичних поглядів є фактом, незважаючи на всякий галас.

(“Kraj”. 1887. № 18. 1(33). V. 8. S.7. Підп.: I. Franko)

Справа фонетичного правопису, котра зробила такий великий галас, який і дотепер не припинився у наших старовірих органах, залишилась остаточно з'ясована че-

рез чернівецьку “Gazetę Polską”, орган однаково добре поінформований як про польські, так і руські справи на Буковині. Отже, проект впровадження цього правопису в руські шкільні книги та офіційні друки вийшов — згідно з поясненнями цієї газети — від надзвичайного професора руської мови та руської літератури, д-ра Степана Смаль-Стоцького, учня Міклошича, котрий вже кількома працями зарекомендувався як відважний філолог. З жалем потрібно визнати, що тільки відсутність рішучості у вчительських колах Львова та Чернівців похоронив, здається, цю важливу справу для руських шкіл.

(“Kraj”. 1888. № 17. 22. IV (4. V). 8. S. 7. Підп.: Iwan Franko)

Таж “Червона Русь” в останньому номері помістила статтю проти професора чернівецького університету Ст. Смаль-Стоцького як автора проекту впровадження фонетичного правопису в шкільні книги. Ця стаття є, на жаль, одним із багатьох прикладів розумового здичіння, які ми здавна звикли зустрічати в “Проломі” і “Червоній Русі”. Війна з особами, а не з їх думками та поглядами, вигрібання особистих вад і недоліків, які в цьому випадку не мають нічого спільного з предметом, про який ведеться дискусія, — оце зброя того органу, це отруєні стріли, котрі помітно причинилися до, перевертання в могилі талановитого буковинського поета Федьковича і котрими тепер “Червона Русь” обсипає й інших немилих собі людей. З початку поточного року видає у Відні гр. Купчанко, літератор, родом з Буковини, народну газету “Русская Правда”. Ця газетка вже через кілька номерів стягнула собі заборону зі сторони львівської метрополії, повторену також через станіславського біскупа Пелеша. Була чутка, що п. Купчанко з цього приводу збирався порушити судову справу про перешкоджання, але в останньому номері своєї газети п. Купчанко заявив, що зовсім не мав такого наміру.

(“Kraj”. 1888. № 20. 13 (25). V. 8. S. 6. Підп.: Iwan Franko)

Справа встановлення фонетичного правопису в руських школах знову вийшла на порядок денний публічної дискусії. Професори чернівецького університету Ст. Смаль-Стоцький і Гартнер недавно видали окремою брошурою свою “*Minoritätsvotu*”, захищаючи фонетичний правопис, проти якого виступила більшість членів комісії, скликаної з цієї мети буковинською шкільною радою. Ця більшість дала відповідь на брошуру Стоцького і Гартнера, але тепер у флейтоні “Діла” п. Партицький розпочав друкувати свою працю про руський правопис, доводячи на живих прикладах, здебільшого на прикладі “Червоній Русі”, який великий хаос панує в т.зв. етимологічному правописі, що є власне непослідовною мішаниною етимології з малоруською та великоруською фонетикою. П. Партицький категорично виступив за впровадження фонетики у руських школах, боронячи при своєму *vot reparatum*, який склав у комісії, скликаній із цією метою галицькою шкільною радою. Було б дуже вимогливим, щоби справа правопису вже залишилась у нас вирішена на користь спрощеної, послідовної і раціональної фонетики, котра, крім великого полегшення навчання руської мови в школі, є вже тепер правописом науки, особливо, лінгвістики та етнографії, бо дозволяє якнайвірніше передавати всі фонетичні зміни й особливості поодиноких руських наріч.

Ніс сліпий кульгавого

(“Kurjer Lwowski”. 1892. № 72. 12. III. 8. S. 3. Без підп.)

“Русская Рада” у Львові розіслала до священників друковане звернення з проханням, аби зібрати якнайбільше підписів під доданим протестом проти фонетики, котрий потрібно надіслати до міністерства освіти. У селі Н. отець С., захисник твердого *йор*, виголосив цю відозву своїм парафіянам у церкві. А так як абсолютно ніхто не розумів про що йдеться, почали собі тлумачити різне: одні – що буде війна: жінки в плач, другі – хочуть запровадити російську панщину, бо польська вже була. Обступили багатолюдно писаря та дяка, щоб пояснили їм, але їй ті не могли дати жодного роз’яснення. Йдуть до вчителя, котрий нарешті витлумачив їм всю справу. Але тут треба виконати волю священника, отже, позичив дяк у вчителя чорнило і підписав усіх бажаючих та небожаючих проти фонетики. Належить зазначити, що в цій місцевості лише шість років існує школа.

**IVAN FRANKO ON ORTHOGRAPHIC SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
IN POLISH PERIODICALS
(TRANSLATIONS OF NEWSPAPER ARTICLES AND ESSAYS)**

Ірина Капанайко

*Ivan Franko Pedagogical University of Drohobych, Philology Faculty,
24 Ivan Franko Str., Drohobych 82100, Ukraine,
e-mail: kapanajiko@yahoo.com*

The article considers Ivan Franko’s ideas on establishing an orthographic system of the Ukrainian language in Polish magazines. Based on the newspaper articles and essays translated into Ukrainian, it is analyzed what lingual problems were faced by the Ukrainians at that time and proved that the publicist assumed an unambiguous stance in the discussion pertaining to phonetic and etymological spelling. The prospects of writer’s statements for the development of the Ukrainian literary language are determined.

Key words: orthography, phonetics, etymology, Russophiles, Narodovci, discussion, periodicals.

**ИВАН ФРАНКО О ПРАВОПИСНОЙ СИСТЕМЕ УКРАИНСЬКОГО ЯЗЫКА
НА СТРАНИЦАХ ПОЛЬСЬКОЙ ПЕРИОДИКИ
(ПЕРЕВОДЫ ГАЗЕТНЫХ СТАТЕЙ И ЗАМЕТОК)**

Ірина Капанайко

*Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко,
ул. Ивана Франко, 24, Дрогобыч 82100, Украина,
e-mail: kapanajiko@yahoo.com*

В статье рассмотрены соображения И. Франко по формированию правописания системы украинского языка в польских журналах. На материале газетных статей и заметок, переведенных на украинский язык, проанализированы тогдашние языковые проблемы в жизни украинцев и показано четкую позицию публициста в дискуссии относительно фонетического и этимологического правописания. Определены перспективы утверждений писателя для развития украинского литературного языка.

Ключевые слова: правописание, фонетика, этимология, москвофилы, народовци, дискуссия, периодика.

Стаття надійшла до редколегії 06.07.2010

Прийнята до друку 10.10.2010

